

GÜNÜMÜZÜN SAVAŞLARINDA ÇEVRE KONUSUNA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME¹

Tarık AK
Ankara Üniversitesi, Türkiye
trkak@hotmail.com

ÖZ

Doğal Çevre, tarih boyunca savaşların mekânsal boyutunu teşkil ettiğinden ordular açısından vazgeçilmez bir konumda olmuştur. Son on yıllara kadar yaşanan gelişmeler hariç tutulursa orduların; herhangi bir coğrafi alanın ele geçirilmesi için gösterdiği gayretin, doğal çevreyi etkileyen olumsuzlukların azaltılmasına ya da korunmasına göstermediği açıktır. Bu çalışmanın amacı; çevrenin bir faktör olarak savaşlarda nasıl görüldüğü ve çevreye karşı olumsuz etkilerinin azaltılması için son yıllarda hangi gelişmelerin yaşandığını tespit etmektir. Mevzuatın durumu ve konuya ilişkin uygulamalar kapsamında NATO örnek olarak vurgulanacaktır. Savaşların çevreye yönelik etkilerinin boyutu dikkate alındığında çevresel etkilerinin azaltılmasına yönelik her bir gelişmenin ve katkının çevre lehinde önemli bir ilerleme sağlayacağı muhakkaktır.

Anahtar Sözcükler: *savaş, silahlı kuvvetler, çevre koruma, nato*

AN ASSESSMENT OF ENVIRONMENTAL ISSUES IN TODAY'S WAR²

ABSTRACT

Natural environment has been an indispensable position in terms of the army that constitutes the spatial dimension of war throughout history. With the exception of the developments until the end of the last ten years, its clear that armies don't show efforts reduction or prevention of the negative effects of the natural environment alike the seizure of any geographical area. The aim of this study is to determine what improvements about how the environment can be seen as a factor in war and in recent years for reducing the negative impact on the environment. NATO as examples of legislation which significantly contribute both in terms of sanctions.

¹*Bu makale "Ulusal Güvenlik-Çevresel Güvenlik Ekseninde Silahlı Kuvvetler Çevre İlişkisi" başlıklı doktora tezinden (Tarık Ak, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013) üretilmiştir.*

²*This article is derived from the doctoral dissertation titled "Armed Forces and Environment Relationship in the axis of National Security-Environmental Security"*

When considering the size of the impact of the war to the environment to reduce the environmental impact of each is sure to provide an important contribution to the development and progression for environment.

Keywords: *war, armed forces, environmental protect, nato*

GİRİŞ

Günümüzde orduların niteliği ve miktarındaki değişim, silah teknolojilerinin ileri seviyesi; savaş alanlarını kıtasal ölçekte genişletmiş, geçmiş yüzyıllara göre çevrede daha da yıkıcı ve kalıcı zararlar meydana getirmiştir. Bu nedenledir ki, çevrenin askeri yararlar adına her şekilde kullanılıyor olması, çevrenin korunması hususunda mevzuat ve uygulamalara ihtiyacı artırmıştır [1]. Ordular açısından çevresel etkisinin azaltılması için en önemli kazanım, silahlı kuvvetlerin çevre mevzuatına uyumlaştırılmış askeri doktrinler ile sevk ve idare edilmesidir. Bunun için ise; öncelikle silahlı kuvvetlerin çevre faktörünü hangi anlamda değerlendirdiği hususu ile çevreyle ilgili uluslararası mevzuatın ve yaptırımların ortaya konulmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Konunun daha anlaşılır olması için öncelikle savaşlarda çevrenin bir faktör olarak nasıl görüldüğüne bakılması yararlı olacaktır.

1. SAVAŞLARDA ÇEVRE FAKTÖRÜ

Ordular ve bunları yöneten lider [2]³ ve komutanlar [3]⁴; en az zayıyla savaşın bir an evvel kazanılması için en uygun hal tarzını seçmek isterler. Bu süreçte, çevre faktörü kendisine atfedilen değer boyutunda önem kazanır. Günümüze kadar çevrenin, dost ve düşman askeri kuvvetlerinin yer aldığı arazinin⁵ komutan kararına [3]⁶ etkisi ölçüsünde kıymetlendirildiği görülmektedir. Söz konusu bakış açısı, çevreyi ya çatışmanın aracı olarak ya da askeri bir hedefin bizatihi kendisi olarak değerlendirmekte, ayrıca çevreyi en uygun silah seçimi için temel kıstaslardan birisi olarak kabul etmektedir.

a. Çatışmanın Aracı Olarak Çevre

İlk çağlarda meydana gelen savaşlarda askeri liderler, doğal çevreden ziyade uygun iklim koşulları ve gecenin karanlığında beliren ayın şeklini taktik bir fayda olarak

³Askeri lider, bir grup insanı belirli amaçlar etrafında toplayabilen ve bu amaçları gerçekleştirmek için onları harekete geçiren, etkileyebilen bilgi ve yeteneklerine sahip askeri kişi olarak tanımlanır [2].

⁴Komutan, farklı seviye ve çaptaki bir birliği komuta eden, komuta ettiği birliğin her türlü sorumluluğunu üzerine alan, kanun ve yönetmeliklerle kendisine verilen yetkileri hiçbir etki altında kalmadan gereken yer ve zamanda kullanan asker kişidir [3].

⁵Arazi kavramı ile ordunun yapacağı hareket için fiziki mekân ifade edilmek istenmiştir.

⁶Komutanın vereceği karara ilişkin olarak değerlendirmeye aldığı diğer hususlar ise askeri birliğe verilen vazife, düşmanın durumu, askeri birliğin mevcut kuvvetleri ve askeri harekate ilişkin zamandır [3].

görmüştür. Zamanla uygun hava durumundan istifade edilmesine arazi seçimi de dâhil edilmiştir [4]. Özellikle geçtiğimiz yüzyılda düşmanın hareket kabiliyetinin kısıtlanması ve düşmanın yıpratılması maksadıyla çevrenin daha çok değişime uğratıldığı görülmüştür. Çevreyi dolaylı yoldan etkileyen bu usullere orman ve bitki örtüsünün yakılması suretiyle düşmanın gizlenmesinin ve ürünlerden yararlanmasının engellenmesi; barajların ve su kanallarının açılarak ya da tahrip edilerek su baskınlarının meydana getirilmesi sayılabilir [5⁷;6]. Günümüzde ise, silah teknolojileri sayesinde doğal çevreyi doğrudan etkileyebilecek eylemlere de rastlanılmaktadır. Bunlara; su kaynaklarının kirletilmesi ile hastalıkların yayılması; sis, yoğun yağmur, yıldırım, fırtına, kasırga oluşturularak atmosfer koşullarının değiştirilmesi, denizlerde ve okyanuslarda kuvvetli dalgalar ile yapay yollarla deprem meydana getirilmesi, iklim koşullarının değiştirilerek çok sıcak veya çok soğuk iklimler oluşturulması örnek verilebilir [7;8;9].

b. Askeri Hedef Olarak Çevre

Günümüze kadar savaşlarda düşmana karşı taktik bir avantaj elde etmek maksadıyla, belirli tepe, ova, su yolu gibi doğal çevre ile baraj ve petrol kuyuları gibi birçok kritik tesisler çatışmanın hedefi olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu bölgelerin seçiminde temel kıstas, düşmanın imhasını veya teslim olmasını en kısa zamanda sağlayacak ve çatışmaların derhal bitmesine yardım edecek alanlar olmasıdır. Nitekim tarihte, Birinci Dünya Savaşında İngilizlerle yapılan savaşlar, Çanakkale Savaşı, İkinci Dünya Savaşında Almanya ve Rusya arasındaki savaşlarda çoğunlukla asıl maksadın çatışmaları bir an önce sonlanmasını sağlayacak önemli doğal çevre ve kritik bölgelerin ele geçirilmesi olduğu bilinmektedir.

c. Silah Seçimi Açısından Çevre

Askeri hedefleri elde etmeye yönelik seçilen silah ve sistemler de çevreyi doğrudan etkilemektedir [10]. İlk çağlarda çeşitli cisimler silah olarak kullanılır iken, zaman içerisinde bakır, demir ve bronzun işlenmesi ile çeşitli harp silah araç ve gereçler geliştirilmiştir. Yakın dönemde ise, teknolojinin ilerlemesiyle İkinci Dünya Savaşında Japonya'ya atılan atom bombası gibi kitlesel öldürücü silah ve sistemler kullanılmış [11], insana ve çevreye ölümcül, geri dönülmez zararlar verilmiştir. Günümüzde yaşanan acı tecrübeler sonucunda uluslararası kamuoyu bilinçlenmiş, özellikle bu tür silahların kullanılmasının yasaklanması

⁷*Yukarıda sıralananlara ilave olarak Vietnem Savaşında defoliant kullanımı ve Birinci Körfez Savaşında petrolün doğaya boşaltılması gibi farklı yöntemlerin de uygulandığı görülmüştür. Irak, Birinci Körfez Savaşı sırasında petrolü karaya ve denize boşaltmış ve petrol kuyularının yakılmasını sağlamıştır. Bu yöntemle hem karşı tarafı değerli bir üründen yoksun bırakmaya çalışmış, hem de çevreyi doğrudan bir savaş aracı olarak kullanarak yoğun bir duman bulutu yaratmayı başarmış, düşmanlarının bombalama harekâtını engellemek istemiştir. Ayrıca, denize petrol boşaltma ve yangın çıkarma yoluyla savaş gemilerinin ilerlemesine engel olmuştur [5].*

ve sınırlandırılması için silahlı çatışma ve çevre hukuku oluşturulmuştur. Bu kapsamda oluşturulan mevzuatı ise şöyle açıklayabiliriz.

2. SAVAŞLARDA ÇEVRESEL ETKİNİN AZALTILMASINA İLİŞKİN GÜNÜMÜZDEKİ MEVZUAT

Son elli yıl içerisinde çevresel tahribat ve kirliliğe karşı hukuk, siyaset, ekonomi gibi hemen hemen her alanda yaptırım ve mevzuat meydana getirilmiştir [12]. Silahlı çatışma ve çevre hukukunda yaşanan ilk gelişmeler askeri unsurların çevresel etkisinin azaltılması için önemli bir adım sayılmıştır.

a. Silahlı Çatışma Hukuku Açısından Mevzuat

Silahlı çatışma hukukuna bakıldığında çevresel etkisinin azaltılması için askeri güç kullanımında orantılılık ve gereklilik ilkelerinden faydalandığı görülmektedir. Bunlardan orantılılık ilkesi, silahlı çatışmada tarafların düşmana zarar vermek için kullanabilecekleri araçların sınırsız olamayacağı düşüncesine dayanmakta olup düşmanın yok edilmesi yerine zayıflatılmasını öngörmektedir. Özellikle belli bir hareket tarzının neden olacağı can ve mal kaybının o harekât için kazanılacak askeri avantajdan daha fazla olmaması temel hedef kabul edilmiştir [10]. Silah ve mühimmat sistemlerinin de söz konusu ilke doğrultusunda tespit edilen hedefler dışında dost unsurlara zarar vermeyecek şekilde kullanılmasını istemektedir [13].

Askeri açıdan gereklilik ilkesi ise, düşmanın en kısa zamanda teslim olmasını sağlayacak önlemleri almayı haklı ve zorunlu kılan nedenler anlamına gelmektedir. Askeri açıdan zorunlu olmadıkça şiddet kullanılmamasını, şiddetin kapsam ve derecesinin askeri zorunluluk ile sınırlandırılmasını ifade etmektedir. Hedef gözetilmeksizin yapılan taarruzlar uygun görülmemiş, sivil insanların ve mallarının silahlı çatışmanın etkilerinden korunması arzulanmıştır. Ayrıca kültür varlıkları, baraj, suyolları, nükleer enerji santralleri gibi önemli tesislerin çatışmanın etkilerinden korunması istenmiştir [10].

Silahlı çatışma sırasında çevrenin korunmasına yönelik diğer bir adımda 1998 yılı Roma Statüsü ve Uluslararası Ceza Mahkemesinin kurulmasıdır [6]. Roma Statüsü'nün savaş suçu başlığı altında çevre konusunda düzenleme yapması önemli bir gelişmedir [14]. 8(2)(b)(iv) maddesinde askerî yararla orantılı olarak aşırı şekilde, tesadüfî can kaybı veya doğal çevrede yaygın, uzun süreli ve ağır tahribata neden olan bir saldırının başlatılması savaş suçu olarak görülmüştür. Bu sayede ilk kez çevre konulu bir suç tipi, bazı belirsizliklere rağmen [15]⁸ savaş suçu olarak uluslararası suçlar arasında sayılmış ve ilgili şahıslar açısından

⁸Söz konusu cezai yaptırımların işlerlik kazanması için mevzuat içerisinde sorunlu konuların ayrıntılı değerlendirilmesi için bakınız [15].

bireysel cezaî sorumluluğun doğması sağlanmıştır [16].

b. Uluslararası Çevre Hukuku Açısından Mevzuat

Çevre hukuku kapsamında askeri unsurların ve savaşların çevresel etkisi ilk olarak 1972 yılında Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Çevresi Konferansı Stockholm Bildirgesinde dile getirilmiş, bildirgenin 26. maddesinde çevre sorunlarına yol açan tüm kitle imha silahlarının ortadan kaldırılması çağrısında bulunulmuştur. BM Genel Kurulu tarafından 1976 yılında kabul edilen ve 1978 yılında yürürlüğe giren ENMOD Sözleşmesi⁹ ise, o dönemde devam eden Vietnam Savaşının da etkisiyle çatışmalarda çevrenin silah olarak kullanılmasını, yaygın, uzun süreli ya da şiddetli etkilere sahip çevresel modifikasyon uygulamalarına karşı çıkmıştır.

1987 yılında WCED'in¹⁰ hazırladığı “Ortak Geleceğimiz” raporunda, silahlı çatışmaların sürdürülebilir kalkınma için engel teşkil ettiği, çevreye sadece nükleer silahların değil, konvansiyonel, biyolojik ve kimyasal silahlarında zarar verebileceği hususlarına değinilmiştir [17;18]. 1992 yılı Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesinde ise, 24 ve 25. maddelerinde silahlı çatışmalarda çevreyi koruma sağlayan uluslararası kanuna saygı duyulması [19] istenmiştir [20].¹¹ 2000 yılında UNESCO¹² tarafından “Yeryüzü Şartı” belgesi oluşturulmuş, 16. maddesinde askeri güvenlik kaynaklarının barış faaliyetlerine ve çevresel düzenlemelere yönlendirilmesi uygun görülmüş, Nükleer, Biyolojik ve Kimyasal Silahlar gibi kitle imha silahlarının yok edilmesi hususu kabul edilmiştir [21]. Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen çevre mevzuatında askeri unsurlara yönelik yaptırımlarına halen ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Bu gelişmeler uluslararası organizasyonların faaliyetlerinde de karşılık bulmuştur. Nitekim NATO müteakip dönemlerde icra edeceği askeri faaliyetlerde çevre etkisinin azaltılması için üye ülkelerin uyması gereken kuralları belirlemiş ve bunları kendi yönergelerine dâhil etmiştir.

⁹The Convention on the Prohibition of Military or Any Hostile Use of Environmental Modification Techniques-Askeri Amaçlarla ya da Daha Başka Düşmanca Amaçlarla Çevrenin Değiştirilmesi Tekniklerinin Kullanılmasına İlişkin Sözleşme

¹⁰The World Commission on Environment and Development-Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu

¹¹ Ancak söz konusu bildirimlerde, askeri güvenlik ve çevre ilişkisine yer verilmesine rağmen, çevre için önemli bir eylem planı sayılan “Gündem 21”de bulunan 40 fasil içerisinde en önemli askeri faaliyetler olarak radyoaktif atık ve kimyasal madde konuları dâhil edilmemiştir. Bunun nedeni, başta ABD olmak üzere askeri bakımdan güçlü ülkelerin bu konuyu çevre ve kalkınma bağlamında ilişkili görmemeleridir. Bu gelişmeler yanında ayrıca insanların ve gezegenin antipersonel kara mayınlarından kurtulması için 1996 yılında Ottawa Mayın Yasaklama Anlaşması imzalanması önemli bir kazanım olmuştur [20].

¹² The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

3. NATO'DA ÇEVRESEL ETKİNİN AZALTILMASINA YÖNELİK GELİŞEN MEVZUAT

Savaş alanlarında çevresel etkinin azaltılmasına yönelik gelişmeler son 20 yıl içerisinde yaşanmıştır. Ulus devletler tarafından iyi niyetli çalışmalar yapılırsa da en etkili gayretlerin, NATO başta olmak üzere BM ve AB gibi uluslararası organizasyonlar tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Özellikle askeri kanadı olması bakımından bu konuya en fazla katkı yapan kurum NATO olmuştur.¹³ NATO, askeri harekâtın zorunluluğu ile çevresel etkinin azaltılması arasından seçim yapmak zorunda kaldığında her ne kadar askeri zorunluluklara öncelik vereceğini vurgulasa da¹⁴, faaliyet yürüttüğü ülkelerde kirliliklerin önlenmesi, atıkların yönetilmesi, tehlikeli maddelerin saklanması ve taşınması gibi birçok konuda çevre standartlarına uyum göstereceğini kabul etmiştir [22;23]. NATO, 2008 yılından bu yana üye ülkeler arasında icra ettiği her türlü askeri harekât ve görevlerde eş güdümün sağlanması amacıyla çevre doktrini, kirlilik standartları ve çevre eğitimi gibi konularda ortak çalışmalara başlamıştır [24].

NATO tarafından oluşturulan mevzuata bakıldığında 2011 yılında AJEPP-1, Allied Joint Environmental Protection Publication, Environmental Protection Standards And Norms For Military Compounds in NATO Operations (NATO Operasyonlarında Askeri Çevre Koruma Standartları ve Normları Müttefik Müşterek Çevre Koruma Yayını), AJEPP-2, Allied Joint Environmental Protection Publication, Best Environmental Protection Practices For Military Compounds in NATO Operations (NATO Operasyonlarında Askeri En İyi Çevre Koruma Uygulamaları Müttefik Müşterek Çevre Koruma Yayını), AJEPP-3, Allied Joint Environmental Protection Publication, Environmental Management System in NATO operations (NATO Operasyonlarında Çevre Yönetim Sistemi Müttefik Müşterek Çevre Koruma Yayını) dokümanlarının oluşturulduğu [25;26;27]¹⁵, bu dokümanların hareketlarda çevre koruma politika ve standartlarının belirlenmesi ve uygulanması amacıyla hazırlandığı görülmüştür. AJEPP-1 dokümanı genel standartları belirlerken, AJEPP-2 ve AJEPP-3 dokümanında taktik ve operatif seviyede uygulamalara yönelik tedbirler belirtilmiştir.¹⁶

¹³ NATO'nun bu ve benzeri çalışmalara liderlik etmesinin bir diğer nedeni de üye ülkelerinin çevre koruma alanındaki gelişmelerinde yol gösterici olmayı amaçlamasıdır [22].

¹⁴ NATO; MC 469 Çevre Koruma NATO Askeri İlke ve Politikaları dokümanında, askeri hareketların başlangıç aşamalarında ortaya çıkan görevin başarı derecesi, güvenlik konuları, hazırlık süresinin azlığı ve ekipman sınırlamaları gibi nedenlerle, askeri çevre koruma ilke ve politikalarının uygulanmasının sınırlanabileceğini ifade etmiştir.

¹⁵ AJEPP-1 dokümanı, STANAG 2581 ile, AJEPP-2 dokümanı STANAG 2582 ile, AJEPP-3 dokümanı, STANAG 2583 ile yürürlüğe girmiştir.

¹⁶ Bu dokümanların hazırlanmasında diğer NATO talimat ve yönergelerinden de faydalanılmıştır. Bunlar içerisinde (1) STANAG 7141 EP NATO Askeri Faaliyetler Sırasında Çevre Koruma Doktrini (2) MC 299/5 - Savunma Planlama Rehberi MCC (3) 133/3 - NATO Operasyonel Planlama Sistemi

NATO çevresel etkinin azaltılması kapsamında ilk olarak çevre doktrinini belirlemiştir. Çevre doktrinini, askeri görevler yerine getirilirken makul sayılabilecek çevresel önlemlerin alınması olarak tanımlanmıştır. Bu sayede komutanların, askeri faaliyetleri planlama sürecinde çevresel risk yönetimi oluşturması gerekli bir husus olarak ortaya çıkmıştır. Çevresel risk yönetimi; fayda ve risklerin dengelenmesi kapsamında operasyonel faktörlerden kaynaklanan risklerin kontrol ve tespit edilmesi işlemlerinde kullanılmaktadır. Her bir çevresel konunun oluşturabileceği riskler ise ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Bu risk alanlarına bakıldığında [28];

(1) Atıklar ve atık suları; toprak kirliliğine, yeraltı suyu kirliliğine, bitki örtüsünün kirlenmesine, doğal yaşamın bozulmasına neden olması,

(2) Tıbbi atıklar; su ve toprak kirliliğine, doğal yaşamın bozulmasına neden olması,

(4) Tehlikeli maddeler; toprak kirliliğine, yeraltı suyu kirliliğine, bitki örtüsünün kirlenmesine, radyoaktif kirliliğe, doğal yaşamın bozulmasına neden olması,

(5) Akaryakıt ürünleri; atık yakıt nedeniyle toprak kirliliğine, hava kirliliğine, yeraltı suyu kirliliğine, bitki örtüsünün kirlenmesine neden olması,

(6) Kültürel ve tarihi eserler; arkeolojik, dini ve tarihi alanların yıkılmasına neden olunabilmesi,

(7) Doğal kaynak; biyoçeşitliliğin azalmasına, toprak ve su kirliliğine neden olunabilmesi,

(8) Hava kalitesi; duman, toz, partikül madde gibi hava kirliliğine, görüşün azalmasına, zararlı gazların ortaya çıkmasına neden olunabilmesi,

(9) Gürültü hususu ile de gürültü kirliliği ve doğal yaşama rahatsızlık verilebilme konuları değerlendirilmektedir.

Her ne kadar NATO; halen çevresel hasarları, askeri operasyonlar içerisinde kaçınılmaz bir sonuç olarak görse de çevrenin askeri planlamalara dâhil edilmesiyle olumsuz etkilerin en aza indirilebileceği kabul edilmektedir. Çevrenin korunmasına ilişkin hususların askeri planlama süreci içerisinde tutulmasıyla, muhtemel olumsuz sonuçların daha başlangıçtan görülme şansının elde edilebileceği değerlendirilmektedir [24;28].

NATO söz konusu doktrin ile sıhhatli planlama ve etkili icranın sağlanması için ikinci bir adım olarak “Çevre Yönetim Sistemi (ÇYS)”nin oluşturulmasını

(4) MC 469 Çevre Koruma NATO Askeri İlke ve Politikaları (5) Bi-SC Operasyonel Planlama için Rehberi (6) STANAG 2545 NATO Çevre Koruma Terimler Sözlüğü (7) AJP-4.10 (A) (2228) Mütefik Müşterek Tıbbi Destek Doktrinini (8) STANAG 2136 Saha Operasyonları Sırasında Su Dönüştürülebilirliğine İlişkin Minimum Standartlar–AmedP 18 (9) STANAG 2982 MED Temel Alan Sıhhi Gereksinimleri (10) 7182 STANAG Yaşam Güvenliği Yangın Risk Değerlendirmesi ve Yönetimi sayılabilir.

öngörmüştür. Çevre Yönetim Sistemi ile her düzeyde askeri unsurların başlıca sorumluluğunun her ne kadar askeri görevlerin başarılması olsa da askeri faaliyetlere başlamadan önce çevreyi bir bütünsel bakış açısıyla planlama içerisinde dâhil edilmesi amaçlanmıştır. ÇYS kapsamında öngörülen adımlar ise şunlardır [24;29;30].

- (1) ISO 14000 serisi veya üye ülkelerin kabul ettiği standartlardan birinin gündeme alınması,
- (2) ÇYS'nin geliştirilmesi ve uygulanmasında görev alacak üst ve orta düzey yöneticilerin rolleri tanımlanması ve ÇYS üst yöneticisinin belirlenmesi,
- (3) Çevresel inceleme yapılarak, unsurlardan çevreye olumlu ya da olumsuz etkisi olan faaliyetlerinin tanımlanması,
- (4) Yasal düzenleme gerektiren eylemlerin kaydedilmesi,
- (5) En önemli görülen çevresel etkinin belirlenerek önceliklendirilmesi,
- (6) Mevzuat ve ulusal çevre politikalarıyla çevresel etkilerin tanımlandığı çevre eylem ve politika taslağının oluşturulması,
- (7) Çevresel performans önlemleri de dâhil olmak üzere çevre politikasının amaç ve hedeflerinin oluşturulması ve geliştirilmesi,
- (8) Amaç ve hedeflere ulaşmak için bir çevre yönetim programının geliştirilmesi,
- (9) ÇYS'nin ileriye götürülmesi için gerekli kaynak ve personelin tanımlanması,
- (10) İlgili tüm personelin bilinçlendirilmesi ve eğitim kurslarının hazırlanması, personelin rollerin daha net olarak açıklanması ve ÇYS'nin önemini anlaşılması,
- (11) İletişimin geliştirilmesi,
- (12) Çevre yönetimiyle ilgili belge ve kılavuzların geliştirilmesi,
- (13) Belge kontrolünün oluşturulması,
- (14) Operasyonel kontrolün kurulması,
- (15) Acil ve beklenmeyen durumlara hazırlık yapılması,
- (16) ÇYS'nin etkililiği ve işleyişinin izlenmesi,
- (17) Kontrolü ve uygunluğu olmayan politika ve düzenlemelere ilişkin süreçlerin oluşturulması,
- (18) Kayıtların tutulması,
- (19) Güçlü ve zayıf yönlerini belirlenmesi için çevre denetim mekanizmalarının oluşturulması,
- (20) Uygunluğu, yeterliliği ve etkinliğinin saptanması ve sürekli iyileştirilebilmesi için ÇYS'nin gözden geçirilmesi,
- (21) Tercihe bağlı olarak çevre beyanı veya bildirisinin hazırlanması,
- (22) Tercihen belgelendirme ve sertifika tescilinin gerçekleştirilmesi işlemlerini içermektedir.

SONUÇ

Yukarıda ifade edildiği üzere son yıllarda savaşlarda çevresel etkinin azaltılmasına ilişkin iyi niyetli ve gayretli çalışmaların yapıldığı gözlenmektedir. Gerek silahlı çatışma hukuku, gerekse çevre hukukunda yaşanan gelişmeler, NATO başta olmak üzere AB, BM gibi uluslararası organizasyonların konuya ilgili olmasını sağlamış yapılan çalışmalar ulus devletlere öncülük etmiştir. Askeri unsurların çevresel etkisinin azaltılmasında özellikle askeri kanadı olması nedeniyle NATO'nun mevzuat geliştirmeye gayret ettiği görülmektedir. Ancak, söz konusu gelişmelere rağmen uluslararası hukukun, halen askeri unsurların çevre üzerinde etkisini önlemede yetersiz kaldığını söyleyebiliriz. Savaşlarda meydana gelen çevresel hasarlara bakılarak geçici tedbirlerin alınmaya çalışılması uluslararası hukukun düzenli bir mevzuat oluşturmasını engellemektedir. Bu nedenle, ulusal ve uluslararası her türlü çatışmaları kapsayacak şekilde, sorumlulukları ortadan kaldırıcı istisnaî nitelikteki hükümlere yer vermeden, çevre tahribatına ilişkin sorumlulardan tazmin ve cezaî sorumluluklarını da öngörecektir şekilde çevre lehinde uygun mevzuat düzenlemeleri yapılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Harp Akademileri Komutanlığı, Günümüzde Muharebe Sahasında Öne Çıkan Kavramlar, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 98-99, 2012.*
- Okullar Komutanlığı, Liderlik, J.Gn.K.lığı Basımevi, Ankara, 1-7, 2006.*
- Harp Akademileri Komutanlığı, Askeri Karar Verme Süreci, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2-6, 2012.*
- Dutch S., Military Impacts on the Environment, 2006, <http://www.uwgb.edu> (19.03.2013)*
- Benjamin P., "Green Wars Making Environmental Degradation a National Security Issue Puts Peace and Security at Risk", Policy Analysis, No. 369, 13, 2000.*
- Westing A. H. vd., "Environmental Degradation as Both Consequence and Cause of Armed Conflict", Working Paper Prepared for Nobel Peace Laureate Forum participants by PREPCOM Subcommittee on Environmental Degradation, <http://www.timelessfaith.org>, 2001, (13.11.2012).*
- Pazarıcı H., "Uluslararası Hukuka Göre Çevrenin Savaş Sırasında Korunması", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 47, Sayı 1-2, 104, 1992.*
- Fisher R. W., "The Environment and Military Strategy", Air & Space Power Journal, 1995-1998, <http://www.airpower.maxwell.af.mil>, (13.11.2012).*
- Harp Akademileri Komutanlığı, Müşterek Harekat Bölgesi ve İstihbarat Hazırlığı ve Analitik Bilgi Geliştirme (Taslak), Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2-3, 2013.*
- Çaycı S., Silahlı Kuvvetlerin Kullanılması, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 73, 1995.*
- Çalikoğlu E. vd., "Ateşli Silahların Ortaya Çıkmasıyla Orduların Tarihsel Değişimi*

ve Gelişimi”, Geçmişten Günümüze Ordular, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1, 2013.

Özer D. K., Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri, Ankara, Usak Yayınları, 2, 2009.

Harp Akademileri Komutanlığı, Geleceğin Harekât Ortamı ve Harp Teknolojileri, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 110, 2013.

Bothe M. vd., “International Law Protecting the Environment During Armed Conflict: Gaps and Opportunities”, International Review of the Red Cross, Vol 92, Number 879, 574, September 2010.

Topal A. H., “Silâhli Çatışmalarda Doğal Çevrenin Korunması”, MHB, 29, (1-2), 2009.

UN, United Nations Environment Programme, Protecting the Environment During Armed Conflict, Nairobi, 30-234, 2009.

Birleşmiş Milletler, Ortak Geleceğimiz Raporu, 1987, <http://www.un-documents.net>, (21.93.2013).

Robins N., “Greening European Foreign Policy”, European Environment, Volume 6, 175, 1996.

Rio Bildirisi, 1992, <http://www.gezenimiz.com>, (21.03.2013)

Hay-Edie D. vd., The Military’s Impact on the Environment: A Neglected Aspect of the Sustainable Development Debate, International Peace Bureau, Geneva, 10, 2002.

UNESCO, The Earth Charter, 2000, <http://www.earthcharterinaction.org>, (21.03.2013)

NATO, AJEPP-2, Allied Joint Environmental Protection Publication, Best Environmental Protection Practices For Military Compounds In NATO Operations, August 2011, s.1.

Gnkur.Bşk.lığı, Türkiye ve NATO Arasındaki Temel Anlaşmalar, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 234, 2011.

NATO, STANAG 7141 Joint NATO Doctrine For Environmental Protection During NATO Led Military Activities, Brussels, A-1, 2008.

NATO, STANAG 2581 EP Environmental Protection Standarts and Norms for Military Compounds in NATO Operations (AJEPP-1), 1, 2011.

NATO, STANAG 2582 EP Best Environmental Protection Practices For Military Compounds in NATO Operations (AJEPP-2), 1, 2011.

NATO, STANAG 2583 EP Allied Joint Environmental Protection Publication, Environmental Management System in NATO Operations (AJEPP-3), 1, 2011.

NATO, AJEPP-3, Allied Joint Environmental Protection Publication, Environmental Management System in NATO Operations, 3-3; B-1, 2011.

NATO, NATO Environmental Management System, <http://www.nato.int>, (22.04.2013).

NATO, NATO CCMS Pilot Study on Environmental Management Systems in the Military Sector, 19-20, March 2000.